

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Singö är belägen i kustbandet, norr om Grisslehamn och har sedan 1950-talet broförbindelse till fastlandet. Historiskt har bygden alltjämt levt under knappa ekonomiska förhållanden. Befolkningen har haft sin huvudsakliga försörjning i fiske, sjöfart och småskaligt jordbruk. Periodvis har öborna livnärt sig på tillfälliga näringar i mindre skala som exempelvis kalk- och tegelbruk, träkolsframställning och marmorbrytning.

Singö tillhörde Häverö församling långt in på 1700-talet. Enligt skriftliga källor hade ön under denna period ett litet träkapell. Kapellet finns omnämnt redan i slutet på 1500-talet och var troligtvis beläget i Söderby, på ungefär samma plats som den nuvarande kyrkan. Singö fick en egen kyrkogård först 1713 och inte långt därefter, 1753, stod dagens kyrka klar. Den småskaliga kyrkan har sedan dess fungerat som öns hjärta. Många av Singöborna har sina förfäder begravda på kyrkogården och mycket av det sociala livet är knutet till kyrkan. Norr om kyrkan, på andra sidan den öppna kyrkbacken, ligger prästgården från 1820-talet, två skolbyggnader, storskolan från 1848 och småskolan från 1908, idag skolmatsal, och församlingshemmet från 1934. Väster om kyrkan ligger skolträdgården som in på 1930-talet användes i undervisning om trädgårdsskötsel, men har anor som prästgårdens humlegård. Öns enda affär är belägen utmed nya landsvägen söder om kyrkan. Livet på Singö har sitt nav i denna lilla trivsamma miljö, vars knutpunkter är kyrkan, affären, kyrkbacken, skolan och församlingshemmet.

2.2 Kyrkan

Singö kyrka är en korsformad träkyrka som uppfördes under åren 1750 - 1753. Den ursprungligt anlagda planen är bibehållen och består av ett mittskepp med korsarmar i nord och syd, ett tresidigt kor i öster, torn i väster och en sakristia i vinkeln mellan koret och norra korsarmen. Träkyrkans knuttimrade fasader var inledningsvis frilagda, men redan 1787 kläddes hörnen in med bräder. Knutlådorna avfärgades med tjära i kontrast till fasaderna som vid samma tillfälle rödfärgades.

Nästföljande stora restaurering 1895 innebar en radikal omgestaltning av kyrkan. Både exteriören och interiören avtäcktes med vitmålad stående pärlspånt. De ursprungliga rakt avslutade fönstren ersattes av rundbågiga träfönster. Tornets ljudluckor omformades till öppningsbara blindfönster av samma rundbågiga form och bottenvåningen kompletterades med två regelrätta blindfönster. Tornfasaderna avdelades med en tandad mittfris och avslutades upptill med tympanonfält. Stora delar av kyrkorummets inredning förnyades. Slutna bänkkvarter med ådringsmålade dörrar byttes mot öppna bänkar. Predikstolen restaurerades hårt och vitmålad.

1922 ersattes takens asfaltbestrukna papp av den nuvarande skivplåten. Tornets takfot återställdes till rakt utförande efter en period av bruten siluett. Vid samma tillfälle avlägsnades tornfasadernas två nedre blindfönster. Både den brutna takfoten och blindfönstren härrörde från ombyggnaden 1895.

Vid den senaste stora restaureringen 1964-65, återställdes kyrkan till ett utseende som utgick från tiden före 1895. Ombyggnaden genomfördes under ledning av arkitekt Hans Westman. Pärlspåntpanelen från 1895 avlägsnades både ut- och invändigt. Utvändigt ersattes den gamla

panelen av rödfärgad locklistpanel. Invändigt återskapades interiörens ursprungliga utseende genom att timmerväggarna åter lämnades framme. Befintlig äldre avfärgning avlägsnades med syfte att skapa en trären interiör. Inredningen förnyades återigen och färgsättningen knöt an till tiden före 1895. En ny dopfont av Singömarmor ritades av Hans Westman.

Exteriör

Dagens exteriör är i stort sett oförändrad sedan 1960-talet. Timmerfasaderna är inklädda med rödfärgad locklistpanel och slät hörnpanel. Sockelpartiet av slätmurad tuktad gråsten har markerade, koniskt formade hörn. Kyrkans enda entré i tornets västfasad är utsmyckad med klassiskt inspirerad portik. De kraftfulla svarta portarna med svällande profilering flankeras av vitmålade pilastrar och ett tympanonkrön. Samtliga fönster härrör från 1964 och formgavs med tanken att efterlikna kyrkans ursprungliga rektangulära öppningar. Fönsteruppsättningen består av sju höga vitmålade träfönster med småspröjsade bågar och svartmålade enkla brädfoder. Sakristian har ett litet småspröjsat träfönster i öster. På tornet, i höjd med klockorna, finns tre svartmålade träluckor i liv med fasaden.

Kyrkans branta takfall är belagda med skivplåt enligt äldre mönster med enkla ståndfalsar och jämna tvärfalsar, direkt på underliggande brädpanel. Takfoten har rakt utskjutande vitmålade brädning. Avvattning finns endast på tornet och är där diskret utförd som fotränna med nätt stuprör som ansluter till långhustakets södra fall.

Taklaget är intakt från 1700-talet och består av takstolar med handbilade bjälkar, sparrar och hanband. Centralt i mittskeppets takstolar finns nedåtgående järnstag. Innertaket kunde inte beskådas från vinden, då det är dolt under isolering. Långhusets takstolar har på senare tid blivit förstärkta med brädor, dels på bägge sidor om hanbanden och dels mellan motstående sparrar som stödgivande strävor. De enkelt utförda förstärkningarna kontrasterar till det i övrigt gedigna timmerhantverket.

Interiör

Interiören präglas precis som exteriören av restaureringen som utfördes på 1960-talet. Ombyggnaden innebar en återgång till ett i stora drag ursprungligt utseende. Den då frilagda timmerstommen finns fortfarande framme i alla utrymmen utom den gipsinklädda sakristian.

Tornets bottenvåning fungerar som vapenhus och utgör kyrkans enda entré. Rummet saknar fönster och är ett mörkt genomgångsrum med trappa till klockrummet och kyrkovinden. Väggarna av liggtimmer är obehandlade och mellan bjälkarna syns tätning av mossor. De fyrkantiga hörnstolparna är svartmålade precis som trätrappan. Den släta, takpanelen är rödmålade med enkel svart anslutande takfotslist. Ytterporten är blåmålade invändigt precis som pardörren in till kyrkorummet. Färgsättningen härrör från restaureringen 1964.

Kyrkorummet har trots stora fönster och en väl tilltagen takhöjd en sluten intim karaktär. I de öppna timmerväggarna exponeras stommens ursprungliga konstruktion. Där syns både spår efter bearbetning och konstruktiva samband som hörnknutarnas sammanfogning. Väggarna av omålat liggtimmer bär tydliga spår efter äldre ljus avfärgning, av vilken merparten avlägsnades 1964. Vid samma tillfälle tätades väggspringorna mellan bjälkarna med infärgat kalkbruk. Korsarmarna kompletterades också med den gråmålade bröstningen i anslutning till de grå väggfasta träbänkarna.

Takvalven har till stor del ursprunglig vitmålade brädpanel med kontrasterande enfärgade blå mittfält. De lackade brädgolven förenar hela interiören. Bänkinredningen från 1964 består av

enkelt utformade slutna kvarter vars blå bottenfärg har detaljer i rött och svart. Orgelläktarens barriär har samma enkla form och färgskala som bänkarna, men härrör troligtvis från den äldsta tidens inredning, före 1895. Anslutande läktarpelare är kvadratisk utformade med enkelt avfasade hörn upptill. Pelarna är omålade medan läktarens släta undersida är vitmålad. I södra hörnet under läktaren finns orgelläktarens trappa samt ett anslutande modernt förrådsutrymme med två nya spegeldörrar. Samtliga snickerier är målade i en ljus grå kulör varav nyare delar i anslutning till förrådet är utförda med ådringsmåleri. Orgeln från 1941 är enkel till formen och målad i samma ljusgråa nyans.

I koret tronar det praktfulla medeltida altarskåpet från 1400-talets slut som skänktes till kyrkan på 1700-talet. Skåpet står uppställt i öster på träaltaret bakom den rundade altarringen med svarvad balustrad, både altare och altarring är från 1895. Predikstolen är en gåva från den gamla moderförsamlingen i Häverö och härrör åtminstone från 1699, men kan vara ännu äldre. Ingången till sakristian, invid predikstolen, har en äldre patinerad spegeldörr. Sakristians nordvägg är dold bakom väggfast skåpinredning, i vilken de gamla bänkkvarterens dörrar fungerar som skåpluckor. Övriga väggar är klädda med gipsskivor. I östväggen finns en igensatt dörröppning som endast var i bruk under åren 2002-2006.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården inramas av en kallmurad gråstensmur tillkommen 1862-63. I muren finns två grindförsedda ingångar, den ena i nord vid kyrkbacken, och den andra i syd vid nya landsvägen. Ingångarna med vita trägrindar ligger i linje, något förskjutna åt väster och sammanlänkas av en grusad gång som leder fram till kyrkans västliga entré.

Kyrkogårdens äldsta del närmast kyrkan, invigdes redan 1713, men präglas främst av de förändringar som ägde rum under 1800-talet. Stenmur, trädkrans och grusade huvudstråk är viktiga delar i den kvarvarande strukturen som är typisk för kyrkogårdar anlagda under 1800-talets andra hälft. Av den ursprungliga kvartersindelningen finns inga tydliga gränser kvar, men gravplatser markerade med stenramar, järnstaket och järnkedja förmedlar en inblick i hur det såg ut långt in på 1900-talet. Bland gravvårdarna finns tidstypiska representanter från 1800-talets senare del och framåt. Särskilt lokal förankring har gravvårdar av lokalt hämtad marmor och trä. Trävårdarnas förgänglighet gör att det bara finns några enstaka exemplar bevarade, den äldsta är från 1911. Gravvårdar med titlar och tillhörighet speglar bygdens befolkning och liv. Yrkesbenämningarna ger ingångar till de människor som har befolkat ön, fyrvaktare, fyrmästare, mästrelotsen, lotsförman, sjökaptan, ångbåtsbefälhavare, båtsman, hemmansägare mm.

Kyrkogårdens nyare del i öster, som invigdes 1953, är väl införlivad i helheten, genom den omgärdande stenmuren. Områdets struktur är enkel med parallella kvarter, avdelande häckar och gångstråk av kalksten. I området finns jordgravar, urngravar och minneslund. Minneslundan är vackert belägen invid bårhuset och omgiven av en dunge stolta furor.

2.4 Bårhus

Kyrkans bårhus som tillkom i slutet på 1930-talet ligger i norra hörnet av kyrkogårdens östra, nyare del. Den lilla kvadratiske byggnaden har en enkel slätputsad vit fasad med svagt indragen gråmålad sockel. Pyramidtaget är belagt med svartmålad bandplåt. Den nätt utskjutna takfoten är klädd med svartmålade brädor som harmonierar med den kraftiga träporten som har samma profilering som kyrkporten. Två stående rektangulära gluggar ventilerar interiörens enda rum. Golvet är gjutet och väggytorna slätputsade och vitmålade i likhet med exteriören.

2.5 Bod

Just öster om kyrkogården finns en liten knuttimrad, brädklädd bod. Fasaderna har ålderdomlig rödmålad locklistpanel. Taket är belagt med enkupigt rött taktegel ovan björknäver och gles brädpanel. Invändigt står timmerväggarna fria och golvet har slitna ålderdomliga plank. Dörren i väster är utförd i svartmålad enkel brädpanel. Österut har boden en liten tillbyggnad för förvaring och i söder ett utedass. Både förråd och utedass är avtäckta med pulpettak av plåt och har fasadbeklädnad av samma slag som boden.

Boden används numera som förråd, men har tidigare fungerat som bårhus. Byggnaden härrör sannolikt från 1700-talet, men kan eventuellt vara ännu äldre. Studier av kartor skulle kunna ge mer information om ursprunget.

2.5 Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Kyrkobyggnaden från 1753 symboliserar en viktig brytpunkt för ön, då behovet av en egen kyrka fick genomslag och förverkligades. En fattig socken med tuffa försörjningsvillkor fick med kyrkan en fast punkt att samlas kring. Rådande förhållanden kan utläsas i kyrkans småskalighet och den enkla och lokalt präglade arkitekturen. Exteriörens återhållna formspråk antyder att det inte fanns något behov av att manifesteras kyrkobyggnaden inför omnejden. Dess enkla arkitektur och valet av hantverk och material visar på lokal förankring. Flera skänkta inventarier tillhör kyrkans ursprung och är viktiga för kyrkans interiör, det medeltida altarskåpet, predikstolen från 1699 och votivskeppet från kyrkans invigning.

Kyrkans nuvarande utseende präglas av restaureringen på 1960-talet. Kyrkan återställdes till ett mer ursprungligt utseende, vilket innebar att stora delar av den omgestaltning som gjordes 1895 utplånades. Exteriören kläddes med panel i återskapad röd färgsättning och fick nya fönster av ursprunglig utformning. Invändigt återställdes i stora drag det ursprungliga utseendet med undantag för de omålade timmerväggarna. Ny inredning utformades med en stilmässig återgång till interiörens utformning före 1895. Sammantaget innebär omgestaltningarna att kyrkan numera bär på en tidsmässigt diffus skrud, men en oerhört intakt grund. Kyrkobyggnaden är oerhört välbevarad med ursprunglig grundplan och bibehållna proportioner. Exteriören har kulörmässig förankring i 1700-talet, men en panel som kan knytas till 1800-talet. Kyrkorummet präglas av 1700-talets grundkaraktär med tillskott av nyare bänkinredning, altare, altarring och läktare. Den intakta trästommens konstruktion uppvisar ett gediget trähantverk med spår efter ett i många avseenden svunnet trähantverk i form av handbilat timmer med precisionsfyllda skarvar och knutar.

Kyrkogårdens utformning präglas av den struktur som anlades under 1800-talet. Viktiga miljöskapande grunddrag är stenmuren, de inbjudande trägrindarna, trädkransen av lönn, de grusade gångstråken, gravplatser med inramningar och äldre gravvårdar. Nyare delar på kyrkogården i norr är väl införlivade i helheten, men har ändå en för 1950-talet tidstypisk grundform med avdelande rygghäckar, låga gravvårdar omgivna av gräs med gångstråk av kalksten.

Kyrkan inramas av småskalig väl anpassad bebyggelse med förankring i 1800-talet. Prästgård, skolbyggnader, församlingshem, skolträdgård och kyrkbacke är enskilda betydande komponenter i helheten. Från kyrkans äldsta tid återstår endast den ålderdomliga boden. Bodan är viktig för miljön närmast kyrkan och i sig en intressant timmerbyggnad av hög men okänd ålder.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- kyrkan har en bibehållen ursprunglig grundplan från 1753
- kyrkorummet har en ursprunglig grundprägel
- skänkta inventarier tillhör kyrkorummets äldsta utformning, medeltida altarskåp, predikstol och votivskepp
- inredningen är stilmässigt förankrad i 1800-talet
- timmerstommen är ursprunglig och i stort sett helt intakt
- kyrkogårdens 1800-talsstruktur är tongivande och viktig för närmiljön
- boden, det gamla bårhuset, tillhör kyrkoanläggningens äldsta tid.
- helheten i den småskaliga närmiljön med prästgård, skolbyggnader, skolträdgård och kyrkbacke

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Curman.S & Roosval. J. 1956. Sveriges Kyrkor - Uppland 2. Stockholm.

Sundin, Lars Th, Singö Kyrka. Upplands kyrkor 147.

Darphin, Jean-Paul. Singö Kyrka, Antikvarisk kontroll vid igensättning av dörröppning. Rapport 2006:33. Stockholms Läns Museums rapportserie.

Arkiv

Länsstyrelsen i Stockholm

Stockholms Läns Museum

Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetet

Muntligen: Åke Öhman Kyrkofullmäktiges ordförande

Inventerare: Cecilia Pantzar

Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Cecilia Pantzar